

BOEKBESPREKING

Yeshaya, Joachim. 2023. *Joden en moslims aan zet. Joods-islamitische ontmoetingen vroeger en nu.*

Kalmthout: Pelckmans, pp. 158. ISBN: 9789463374163.

Vellenga, Sipco J., en Gerard Wiegers. 2023. *Jews and Muslims in London and Amsterdam. Conflict and cooperation, 1990-2020.*

Londen/New York: Routledge, pp. 408. ISBN: 9781032316956.

Bart Wallet*

In de afgelopen decennia is de studie van joods-islamitische relaties snel uitgegroeid tot een zelfstandig vakgebied met een eigen infrastructuur met universitaire studies, aparte tijdschriften en congressen. De wortels van dit veld gaan terug tot de negentiende eeuw toen joodse geleerden als Abraham Geiger en Ignaz Goldziher de islam en de relaties daarvan met het jodendom bestudeerden. Bernard Lewis zette met zijn *The Jews of Islam* (1984) het veld pas echt goed op de kaart en sindsdien is het snel gegroeid. Was het aanvankelijk sterk filologisch georiënteerd, vanaf de jaren 1980 en 1990 is het meer sociaalwetenschappelijk en historisch van aard, zoals Josef Meri heeft laten zien.

De studie van joods-islamitische relaties komt deels op in de sliptestream van de studie van de Joods-christelijke relaties. Dat was na de Tweede Wereldoorlog een nieuw veld met een grote maatschappelijke en religieuze urgentie. Met name vanaf het begin van de 21^e eeuw geldt dat voor de studie van de islam, zowel in verhouding tot het christendom als het jodendom. Joods-islamitische relaties vertoont als

* Universiteit van Amsterdam.

vakgebied allerlei raakvlakken met joods-christelijke relaties en er is ook sprake van thematische of institutionele overlap.

Met de twee studies die hier worden besproken, van de Tilburgse jудаїst Joachim Yeshaya en de Amsterdamse en Groningse religiewetenschappers Gerard Wiegers en Sipco Vellenga, wordt de positie van joods-islamitische studies nu ook goed in het Nederlandse academische en maatschappelijke veld gemarkeerd. Hoewel beide studies een andersoortige insteek hebben, delen ze de agenda om tot een serieuze studie van de joods-islamitische relaties in de Lage Landen te komen. Daarbij vullen ze elkaar goed aan.

Yeshaya biedt een toegankelijke introductie tot veertien eeuwen Joods-islamitische relaties, vanaf de vroege islam tot op heden. Het is duidelijk een boek ontstaan in een educatieve context, met naast de lopende tekst kaders met verdieping of illustratieve voorbeelden. Verder is een QR-code in het boek te vinden die toegang geeft tot een internetomgeving met bronteksten. Die opzet maakt dat het zeker binnen het onderwijs een nuttige functie kan vervullen.

Het boek bestaat uit twee onderdelen: het eerste deel biedt een historisch overzicht, terwijl het tweede deel thematisch van aard is. In het historische overzicht komt goed tot uitdrukking waar de kracht van Yeshaya ligt: in de studie van het middeleeuwse samenleven van joden en moslims in het Abbasidische Rijk en de daaropvolgende *successor states* in al-Andalus, Egypte en bij de Ottomanen. In korte kernachtige passages weet hij snel tot de kern door te dringen. De moderne geschiedenis, waaronder de ondergang van het Ottomaanse Rijk, Arabisch nationalisme, zionisme en het Arabisch-Israëliisch conflict, moet het doen met slechts dertien pagina's. Dat is wel erg beknopt, zeker omdat hier veel spannende vragen liggen die juist voor een breder publiek relevant zijn.

Het tweede deel heeft een meer thematische theologisch-religiewetenschappelijke insteek. Zes verschillende thema's worden uitgediept, waarbij theologische overeenkomsten, beïnvloeding en tegenstellingen in kaart worden gebracht. Het gaat daarbij om de plek van joden in de Koran, om joodse en islamitische godsbeelden en visies op het hiernamaals, gedeelde heilige plekken, wederzijdse beïnvloeding in het religieuze recht, muziek en folklore, voedingsregels en de positie van de vrouw en de LGBTQIA+-groep. Dit is een mooi spectrum van klassieke en moderne religieuze vragen, die op toegankelijke wijze en met kennis van zaken worden gepresenteerd.

De forse studie van Vellenga en Wiegers zorgt voor inhoudelijke verdieping. Het boek is het slotstuk van een NWO-project, waarin eerder dissertaties verschenen over joods-islamitische relaties in Amsterdam en Londen. De synthese daarvan en een verdere verdieping en contextualisering worden in dit boek geboden. De beide auteurs bieden veel: ten eerste geven zij een historische schets van de ontwikkeling van joods-islamitische relaties in de afgelopen dertig jaar, waarbij zij een veelvoud aan samenwerkingsverbanden, initiatieven en debatten in kaart brengen. Ten tweede biedt het boek een vergelijking tussen Amsterdam en Londen, twee hoofdsteden met significante islamitische en joodse minderheden. Ten slotte wordt een sociologische duiding en analyse geboden.

In het hart van het boek zit het tweede deel (voorafgegaan door een deel met theoretische en historische positionering en opgevolgd door een analyserend deel): daarin passeren alle hedendaagse hoofdpijndossiers de revue. Het begint met het Israël-Palestinaconflict, gevolgd door antisemitisme en islamofobie, aanvallen op joodse en islamitische doelen en Tweede Wereldoorlogherdenkingen. Rond elk van deze thema's, zo laten de auteurs zien, zit veel spanning tussen beide groepen (conflict), maar tegelijkertijd ook de mogelijkheid tot toenadering (coöperatie). Soms is de buitenwereld daarbij behulpzaam als derde partner, soms is die buitenwereld juist de gezamenlijke 'vijand'. Als in de dialoog ingezet wordt op overeenkomsten, resulteert dat sneller in samenwerking, als daarentegen de verschillen leidend zijn, dan vindt er ook sneller conflict plaats.

Vellenga en Wiegers tonen overtuigend aan hoe de verschillende stedelijke contexten en de houding van de betrokken overheid, resulteerde in aanzienlijke verschillen tussen Londen en Amsterdam. In Londen kwam de dialoog al rond 1990 op gang, in Amsterdam pas in het begin van de nieuwe eeuw. In Londen zijn de netwerken veel groter en diepgaander en speelt religie ook een veel grotere rol. In Londen zijn de joods-islamitische netwerken ook veel sterker ingebed in bredere interreligieuze samenwerkingsverbanden. Voor Amsterdam valt het op dat de overheid met name op het thema religie grote afstand houdt, waardoor de facilitering van de joods-islamitische betrekkingen zich ook grotendeels beperkt tot sociaal-maatschappelijke thema's.

Dat laatste kan ook geduid worden vanuit het concept van de *post-secular cities*, dat in de introductie wordt opgeworpen, maar verder niet uitgewerkt. Post-seculiere steden zijn, vrij naar Jürgen Habermas, steden waarin het seculiere tijdperk voorbij is en waarin religie naast seculariteit een hernieuwde plek heeft gekregen. Die bredere context helpt goed om de verschillen tussen Londen en Amsterdam te duiden. In Londen is sinds Tony Blairs New Labour hernieuwde aandacht voor de sociale bete-

kenis van religie en daardoor ook steun voor joods-islamitische samenwerking. In Amsterdam is daarentegen nog veel religiestress, waardoor er zwakkere structuren ontstaan, sterk afhankelijk van een relatief kleine groep individuen.

Dat is om nog een andere reden van belang. Het negende hoofdstuk brengt allerlei vormen van samenwerking in kaart en opvallend is daarbij dat met name religie een samenbindende factor blijkt te zijn. Waar politieke en sociaal-culturele thema's voor verwijdering zorgen, levert religie een taal en praktijken die samenbrengt. Daarbij speelt een beweging als *scriptural reasoning* een positieve rol.

De joods-islamitische relaties zijn sterk het domein van kleine voorhoedes, zo blijkt uit dit boek. Dat is een kwetsbare positie. Het boek bevat allerlei voorbeelden van hoe joodse en islamitische voortrekkers vanuit hun eigen gemeenschap teruggefloten werden of geïsoleerd raakten. Het risico van voorlopers is altijd dat als ze teveel voor de troepen uitlopen er niet in slagen om hun achterban mee te nemen. De belangrijkste vraag is natuurlijk die naar urgentie. Wat hebben joden en moslims te winnen bij de zoektocht naar coöperatie? Is co-existentie, rustig naast elkaar leven, al niet voldoende? Zowel Yeshaya als Vellenga en Wiegers voeren een pleidooi om juist wel die dialoog en samenwerking te zoeken. Yeshaya biedt daarbij handvatten om overeenkomsten in kaart te brengen, als basis voor zo'n dialoog. Vellenga en Wiegers brengen nuchter in dat *agree to disagree* de enige werkbare strategie is om samen verder te komen, zeker gezien de voortdurende spanningen in het Midden-Oosten en de uiteenlopende identificaties van joden en moslims in de westerse samenleving met de strijdende partijen.

Yeshaya, Vellenga en Wiegers hebben met deze publicaties de joods-islamitische relaties als onderzoeksgebied in de Lage Landen goed op de kaart gezet. Waar Yeshaya's boek vooral in de educatieve context en voor een breder publiek, inclusief joden en moslims, een belangrijke rol kan vervullen, hoort het boek van Vellenga en Wiegers in handen van academici, politici en beleidsmakers. Zeker die laatsten kunnen hierin veel bruikbaar vinden om de sociale cohesie van de samenleving te versterken en beide minderheidsgroepen serieus te nemen in hun eigenheid en gezamenlijkheid.